

W.G. van de Hulst (1879 – 1963)

Inleiding

Plaats in de Canon

Willem Gerrit van de Hulst is geen klassieke pedagoog in de zin van een hoog intellectueel of academisch gevormde pedagoog. Toch krijgt hij een plaats binnen de pedagogische canon voor de christelijke leraar. Wij willen immers niet alleen naar de bekende academische namen kijken, maar ook naar gewone schoolmeesters uit de praktijk van alledag. Van de Hulst was niet alleen een liefdevolle schoolmeester, maar ook een begenadigde schrijver van kinderboeken en van enkele studies op het vlak van het schoolmeesterschap. Talloze kinderen en volwassenen hebben zijn boeken gelezen of voorgelezen en ook vandaag is hij – getuige de vele herdrukken en hertalingen van zijn boeken - nog een geliefd schrijver, ook al beschouwen velen zijn denkbeelden over school en kind (bijvoorbeeld ten aanzien van het geweten van het kind dat in zijn boeken spreekt bij hele kleine vergrijpen) als achterhaald en zijn toon en sfeer als zoetig. Weinig pedagogen zullen echter zo'n grote en directe invloed op opvoeders en kinderen hebben gehad als Van de Hulst.

Het christelijk geloof vormt van heel zijn schoolmeesterschap en schrijverschap de vaste grond. Hij schreef geen grote, systematische pedagogische monografieën. Zijn pedagogiek dient te worden afgelezen aan zijn onderwijs en aan de kinderboeken zelf, zoals *Niek van de bovenmeester* en *Rozemarijntje gaat naar school* én aan zijn fijnzinnige studies *Het vertellen*, *Stille dingen*, *Om het kind*

en *Herinneringen van een schoolmeester*.¹ Maar is de praktijk van de opvoeding niet de toetssteen van elke pedagogiek?

Actualiteit

Van de Hulst is hij verrassend actueel. Zoals iedereen de invloed van de tijdgeest ondergaat, was dat ook bij Van de Hulst het geval, maar daar achter klinkt een klassiek christelijk opvoedingsideaal door dat nog steeds levend en krachtig is. Voor de klas en in zijn boeken zocht Van de Hulst niet allereerst de kennis van de uiterlijke dingen maar de ziel van het kind en haar innerlijke kennen van de dingen. Hij benadrukte in dit alles het grote belang van het vertellen. Modern gezegd: hij legde nadruk op de grote opvoedkundige betekenis van de narrativiteit. Zijn pedagogische visie is in dit licht goed bruikbaar als inspiratiebron voor het huidige christelijk onderwijs in haar kritiek op veel functionalistisch en kenniseconomisch bepaald pedagogisch denken.

Kernthema

De kernthematiek die aan de orde komt is Van de Hulsts christelijke kijk op onderwijs als werkelijke vorming van de ziel en zijn grote aandacht voor de innerlijke gevoelswereld van het kind.

Structuur

We zullen in dit 'venster' eerst kijken naar zijn levensgeschiedenis (paragraaf 1) en naar zijn betekenis (paragraaf 2). Daarna bieden we uit zijn oeuvre een aantal bronnen aan die we vergezeld laten gaan van vragen die kunnen helpen bij het goed verstaan van deze teksten. We beginnen met een kennismakingstekst (paragraaf 3), vervolgen met een verdiepende tekst (paragraaf 4) en eindigen met een verbredende tekst (paragraaf 5). Tenslotte kijken we naar het gesprek dat door andere pedagogen met Van de Hulst is of wordt gevoerd (paragraaf 6) en we besluiten met wat literatuursuggesties voor we meer van of over Van de Hulst wil lezen (paragraaf 7).

1. Korte biografie

Kindertijd en jeugd

Op 28 oktober 1879 werd Willem Gerrit van de Hulst geboren te Utrecht. Zijn vader was Willem Gerrit van de Hulst sr., die steenhouwer van beroep was. Zijn moeder was Johanna Anthonia de Jager. Hij had één jongere broer, Henk. De Van de Hulsten waren hervormd en bleven dat na de

¹ Ik dank Anne – Margriet Holster, van wie ik tijdens het schrijven van dit 'venster' verschillende boeken uit haar Van de Hulst-verzameling mocht lenen! Tevens dank ik Jacques Dane, die werkzaam is bij het Onderwijsmuseum te Dordrecht en momenteel aan een biografie over W.G. van de Hulst werkt, voor het materiaal dat hij me toestuurde. Ik dank Leunis van Klinken voor het materiaal over en van Van de Hulst dat ik van hem mocht lenen.

Doleantie van 1886 ook. Reeds in 1887 overleed de vader van het gezin, iets wat de jonge Willem lange tijd zeer somber heeft gestemd. Het gezin kwam erdoor ook in financiële zorgen terecht. De jonge Willem Gerrit bezocht de Bewaarschool en voorts de Diaconieschool. Het lag in de bedoeling dat hij na de lagere school het steenhoudersvak zou gaan leren, maar op aandringen van de hoofdonderwijzer besloot zijn moeder dat hij aan de Normaalschool door mocht leren voor onderwijzer. De Normaalschool was een onderwijzersopleiding waar je als kwekeling in de avonduren les kreeg terwijl je overdag op een lagere school stage liep (een soort dual traject). Vanaf zijn dertiende tot zijn negentiende levensjaar was Van de Hulst hier kwekeling en leerling. Hij had het gezien zijn zeer jeugdige leeftijd niet makkelijk op de school waar hij kwekeling was. Wel ontdekte hij al vroeg dat de kinderen aandachtig luisterden als hij verhalen vertelde. In 1898 behaalde hij zijn onderwijzersakte.

Lesgeven en schrijven

Van de Hulst ging voorts les geven op de hervormde Diaconieschool nr. 4 aan de Vaartse Rijn, een school die in 1858 was gesticht door enkele rijke, sociaal voelende heren uit de wereld van de steenoven- en dakpannenfabrieken, ten behoeve van de kinderen van hun arbeiders. Al spoedig moest Van de Hulst echter in militaire dienst. Het grootste deel van het jaar 1899 was hij onder de wapenen. Daarna was er op zijn oude school geen plaats en ging hij op een christelijke school in de Bloemstraat werken, alwaar hij het echter slecht naar zijn zin had. Pas in 1901 kon hij terugkeren naar zijn oude school, alwaar hij tot 1940 - het jaar waarin hij met pensioen ging - heeft gewerkt. Van de Hulst werd lid van de Vereeniging van christelijke onderwijzers en onderwijzeressen. Hij las in zijn vrije tijd de Tachtigers en werd zeer getroffen door hun stijlvermogen. De beweging van Tachtig had invloed op christelijke schrijvers als Buckman, Enka en Schrijver. Hierdoor geïnspireerd begon Van de Hulst zelf allerlei artikelen en schetsen te schrijven die in diverse bladen werden gepubliceerd. Hoewel hij de stijlschoonheid van de Tachtigers waardeerde, verwierp hij hun schoonheidsaanbidding. Voor Van de Hulst verwees de schoonheid naar de Schepper van de schoonheid: God. Overigens ging Van de Hulst in zijn opvattingen van het christelijk schrijverschap niet mee in de activistische sfeer van Abraham Kuiper, maar veel meer met de innerlijke sfeer van het Réveil. Volgens de literator C. Rijnsdorp was er – met name in hun streven naar een diepe zuiverheid en hoogheid in de menselijke ziel - ook een grote verwantschap tussen Van de Hulst en de schrijfster Wilma Vermaat.²

In 1899 debuteerde Van de Hulst met de schets 'In de ziekenkamer' die gepubliceerd werd in het *Maandblad voor de letterkunde*. Hij was in deze beginjaren een zoeker en verdiepte zich in socialisme, theosofie en katholicisme maar kon zijn rustpunt niet vinden. In 1906 stierf, na een langdurig ziekbed, zijn moeder, aan wie hij zeer was gehecht. Dit waren moeilijke tijden voor de zeer sensitieve en ontvankelijke Van de Hulst.

Er kwam pas weer vreugde in zijn leven toen hij Johanna Cornelia van Arkel ontmoette en in 1907 met haar trouwde. Ze kregen twee kinderen. In deze jaren ging Van de Hulst kinderboeken schrijven en zijn eerste boeken begonnen te verschijnen. In 1909 verscheen zijn eerste jongensboek, *Willem Wijcherts*. Hij schreef dit onder het pseudoniem Jan van de Croese.

² Zie hiervoor: Daan van der Kaaden, *Zoeken naar de ziel. Leven en werk van W.G. van de Hulst*, Nijkerk, 1994, 63.

Het gelukkige leven was echter van korte duur. Reeds in 1913 overleed zijn vrouw aan kraamvrouwenkoorts. Een diepe crisis tekende zich sindsdien af in het leven van Van de Hulst. Ondertussen was hij hoofd van zijn Diaconieschool geworden. De naam van deze school werd in deze tijd veranderd in Nederlands Hervormde Gemeenteschool.

In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit en werd hij als reserve-korporaal gemobiliseerd te Vreeland. Hier ontmoette hij Jeanette Maan, die in 1916 zijn tweede vrouw zou worden. Uit dit tweede huwelijk werden drie jongens en een meisje geboren. In deze tijd schreef hij zijn kinderbijbel. Tegen de achtergrond van de oorlog schreef hij – in een tijd waarin de Spaanse griep ook aan huize Van de Hulst niet voorbij ging én er voor Belgische vluchtelingen in Utrecht moest worden gezorgd - het boek dat hij zelf altijd als zijn beste boek heeft beschouwd, *Peerke en zijn kameraden* (1919). Van de Hulst bouwde ondertussen gestaag verder aan zijn oeuvre. Hij kreeg meer en meer erkenning en diverse huldigingen vielen hem ten deel. Hij was actief binnen de kring van christelijke schrijvers en werd in 1929 mede-oprichter van de Christelijke Auteurs Kring waarvan ook auteurs als H.M. van Randwijk en K. Heeroma lid werden.

Het gezin van Van de Hulst groeide op en verschillende van zijn kinderen gingen zelf ook het onderwijs in. Zijn zoon Willem G. van de Hulst jr. werd tekenaar en schrijver en heeft vele kinderboeken van zijn vader geïllustreerd.

De Tweede Wereldoorlog brak uit. In datzelfde jaar 1940 was Van de Hulst met pensioen gegaan en hij wijdde zich sindsdien geheel aan het schrijven. Van de Hulst kwam voor de moeilijke keuze te staan of hij lid zou worden van de Kultuurkamer. Hij wilde dit naar zijn diepste intentie niet maar het belang van zijn lezers liet hij zwaarder wegen en uit dien hoofde werd hij, naar hij het zelf zag noodgedwongen, lid van de Kultuurkamer.

Na de oorlog is zijn bekendheid nog verder toegenomen. Hele generaties kinderen en ouderen zijn opgegroeid met zijn boeken. In grote oplagen en vele herdrukken verschenen deze boeken. Ze hebben een immense invloed gehad op opvoeding en onderwijs in christelijk Nederland van de twintigste eeuw.

Op 31 augustus 1963 overleed Willem Gerrit van de Hulst. Hij werd begraven op de Eerste Algemene Begraafplaats te Utrecht.³

2. Betekenis

'Hunner één'

Van de Hulst is vooral door het schoolmeesterschap als pedagoog en als schrijver gevormd. De christelijke Diaconieschool waar hij werkte was een school waar de kinderen van de arbeiders van de steenbakkerijen en steenovens op zaten. Het waren over het algemeen geen gemakkelijke leerlingen. De leefomstandigheden van de kinderen en hun ouders waren armoedig. Ze woonden met grote gezinnen in eenkamerwoningen en hadden het niet breed. Zijn collega, Juffrouw Battenburg, bracht hem al vroeg de liefde voor de kinderen bij die in zijn schoolmeestersziel vruchtbare grond vond. Uit al zijn kinderboeken en andere geschriften blijkt deze grote, onvoorwaardelijke liefde voor het kind. Hij wilde de kinderen werkelijk begrijpen vanuit hun beleving van de wereld in al zijn armoede en misère maar ook in zijn verlangens en vreugden. Hij vond het van wezenlijk belang om in

³ Gebaseerd op Daan van der Kaaden, *a.w.*

zijn onderwijs de kinderen in te wijden in het leven. Zijn adagium was hierbij (en volgens Daan van der Kaaden laat zich daarin heel Van de Hulst's pedagogiek samenvatten): "Hunner één: dat is het schoolmeestersprincipe waar Van de Hulst zich zijn leven lang aan vasthield. Niet alleen op school, maar ook in zijn schrijfstoel en als vader".⁴

Een prettige en warme sfeer in de klas was volgens Van de Hulst – die zelf een grote sferische gevoeligheid had – van wezenlijk belang. De kinderen moesten zich op hun gemak voelen en pas dan zouden ze ontvankelijk zijn voor het onderwijs dat ze zouden gaan ontvangen. Tegelijkertijd bepleitte Van de Hulst ook het belang van een goede orde in de klas. De schoolmeester moest de kinderen ruimte geven maar hij moest ook zonder slappe toegeeflijkheid grenzen en strepen trekken. In heel zijn onderwijsvisie weerklinkt het ideaal van de liefdevolle gestrengheid.

Binnen deze warme sfeer zag Van de Hulst het als zijn taak om deze kinderen op te voeden voor het leven. Ze moesten zich later kunnen redden in de wereld van de steenovens en moesten daarom kunnen rekenen, lezen en schrijven, maar ze moesten ook de innerlijke wereld leren kennen. Van de Hulst wilde hun verbeelding aanspreken. De wereld was immers niet alleen een wereld van de materie maar ook een wereld van de geest. De wereld van de verbeelding kon het beste worden wakker geschud door de vertelling. Elke goede schoolmeester is een verteller. Van de Hulst schreef in dit licht zijn boek *Het vertellen*, een boek dat nog altijd gelezen wordt (het kreeg recentelijk nog een herdruk!).⁵ Elke goede schoolmeester is ook creatief in zijn aanpak en didactiek. Van de Hulst had een hekel aan stam- en opdreunwerk. Hij wist op speelse wijze routinematige stof boeiend en aansprekend te maken, bijvoorbeeld door topografie aan te leren in een spelvorm: het kind voor de klas dat de plaatsen aanwees was de 'Kaartkoning' en dat bleef hij tot hij een plaats niet kon wijzen en een ander kind dat de plaats wel kon aanwijzen de nieuwe koning werd.

'Een nieuwe geest in de school'

Toen Van de Hulst na zijn militaire dienstitijd aan de Christelijke school aan de Bloemstraat ging werken, kreeg hij hier grote moeite met het onderwijssysteem waarin er volgens hem veel te weinig aandacht was voor het kind zelf. Dit was de tijd waarin Van de Hulst een zoeker werd en in aanraking kwam met het gedachtengoed van Frederik van Eeden en met het socialisme. Er is in dezen een grote verwantschap tussen de pedagogische idealen van Van de Hulst en Jan Ligthart. Jan Ligthart (1859 – 1916) was zelf in armoedige omstandigheden opgegroeid in de Amsterdamse Jordaan. Hij werd onderwijzer en schoolhoofd op een openbare lagere school in de Schilderswijk in Den Haag. Hij had een groot charisma en bepleitte als onderwijsvernieuwer onderwijs dat werkelijk gericht was op het kind en waarin een grote mate van gelijkheid was tussen onderwijzer en kind. Ligtharts inspiratoren waren denkers als Rousseau en Tolstoj. Van de Hulst stond zeer positief tegenover Ligtharts grote liefde voor het kind: 'Ligtharts grote, gave menselijkheid, zijn geloof in het kind, heeft honderden jonge schoolmeesters de ogen geopend voor dingen in het schoolleven, die ze niet kenden: hij heeft een nieuwe geest, een reiner en blijer atmosfeer geschapen in de school'.⁶

⁴ Daan van der Kaaden, *a.w.*, 38 en 59.

⁵ W.G. van de Hulst, *Het vertellen*, Nijkerk, 1961 (1939). Ook in 'Assepoester in de school', een bijdrage in de bundel *Zestig*, die in 1943 werd uitgegeven ter gelegenheid van de verjaardag van de Vlaamse auteur Hendrik van Tichelen, bepleitte Van de Hulst een grote plaats voor het vertellen in de school. Assepoester wordt door Van de Hulst op speelse wijze opgevoerd als pedagogische methode waarin het vertellen alle ruimte krijgt. Het is echter de vraag, gezien de invoering van allerlei andere pedagogische methoden, of Assepoester nog wel ten dans zal worden gevraagd op het bal.

⁶ Geciteerd in: Daan van der Kaaden, *a.w.*, 40. Het citaat is afkomstig uit W.G. van de Hulst, *Herinneringen van een schoolmeester*, Nijkerk, 1942, 167.

Toen Van de Hulst de kans kreeg om terug te keren naar zijn oude Diaconieschool, kwam er innerlijk een zekere rust, die hij vond in het christelijk geloof. Het innerlijke, persoonlijke geloof wist Van de Hulst te verbinden met zijn sympathie voor het socialisme waar het de bewogenheid met de arbeiders en hun kinderen betrof en met de beweging van Tachtig waar het hun stijlgevoel en schoonheidsbeleving aanging. Hij bleef zich met volledige overgave inzetten voor de arbeiderskinderen. Hij was diep verontwaardigd over het sociale onrecht dat hen vaak werd aangedaan. Hij verzette zich in woord en geschrift tegen de misstanden in de woonwijken van de arbeiders. Toen rijke boeren arbeidershuisjes wilden afbreken, verzette hij zich daar met hand en tand tegen.

Het boek als onopzettelijke opvoeder

Ook in zijn kinderboeken kwam zijn bewogen, christelijke pedagogiek tot uitdrukking. In kinderboeken als *Jaap Holm en zijn vrienden* en *Gerdientje* is deze bewogenheid met de armen en minder bedeelden voelbaar aanwezig. Van de Hulst was geen revolutionair die opriep tot de barricaden, maar evenmin een verdediger van de maatschappelijke orde waarbinnen de armoede op welke gronden dan ook aanvaard werd. Waar Van de Hulst vond dat hij als schoolmeester in meer directe zin pedagogisch moest handelen, meende hij dat hij als schrijver dat in meer indirecte of 'onopzettelijke' zin moest doen.⁷ De kinderen dienden zelf in vrijheid de opvoedkundige kracht van de boeken aan te voelen. De schrijver en de schoolmeester vloeien bij Van de Hulst ineen waar hij zijn zorgen uit over de eigen tijd waarin door de kinderen te weinig gelezen wordt. Kinderen moeten worden opgevoed in het lezen van boeken. Het boek moet door een echte kunstenaar zijn geschreven als een verhaal waarin het kind het leven weerspiegeld kan zien en niet door een schrijver die slechts een zedeles preekt.

Waar binnen de gereformeerde traditie sprookjes en andere vormen van *fantasy* meestal werden afgewezen, stond Van de Hulst daar positief tegenover. Hij verwerkte sprookjesachtige motieven in zijn boeken en probeerde met behulp daarvan de verbeelding van de kinderen en hun gevoel voor oerbeelden aan te spreken.

Geloofsopvoeding

In zijn Bijbelonderwijs was Van de Hulst evenzeer kritisch naar zijn eigen tijd. In de eigen tijd lag er een sterk accent op het aanleren van kennis aangaande de Bijbel. Van de Hulst was zeker niet tegen kennis, maar voor hem was er een hoger doel. Zijn kinderbijbel *Bijbelsche Geschiedenis* laat dit ook duidelijk zien. Het ging Van de Hulst er om, zoals hij in *Herinneringen van een schoolmeester* (1942) schreef: 'Primair het aanbrengen van kennis, noch de uitlegging, noch de aanprijzing der geestelijke waarden; maar allereerst: het kind in diepe eerbied te doen knielen in de tempel van de heiligheid Gods'.⁸ Het vak Bijbelse geschiedenis vormde voor hem het hart van de school. In dit licht is het niet te veel gezegd wanneer heel Van de Hulsts pedagogiek in dit licht kan worden verstaan. De opvoeder wijdt het kind in eerbied voor God en Zijn schepping. Zijn boeken ademen de sfeer van een warm en innig geloof in een goede en barmhartige God Die dicht bij de kinderen is en hun gebed hoort. Hij

⁷ Daan van der Kaaden, *a.w.*, 53.

⁸ Geciteerd in Daan van der Kaaden, *a.w.*, 37. Het citaat is afkomstig uit W.G. van de Hulst, *Herinneringen van een schoolmeester*, 190.

spoort de kinderen ernstig en liefdevol aan tot het zoeken van God, maar nergens wordt zijn Godsbeeld dat van een harde en onbarmhartige God. Binnen orthodox-gereformeerde kring werd er in dit licht soms wel wantrouwend aangekeken tegen Van de Hulst: hij was volgens sommigen te ruim in zijn visie op het heil.

In het christelijk onderwijs diende het volgens Van de Hulst er om te gaan dat de kinderen werd verteld van God. Van de Hulst verzette zich in dezen fel tegen de neutrale school met haar Verlichtingsidealen van opvoeding tot deugd en burgerschap: “De eeuw van ‘Aufklärung’, die nu achter ons ligt, in al schimmiger wordende nevel verdwijnt, zij heeft gepoogd den Bijbel te bannen uit ons geheele schoolwezen. Maar haar veelgeprezen creatie: de neutrale school, bleek een mummie. Ja, zorgzaam gebalsemd in doctrinaire moraal, met aesthetische kruiden toegeschikt, omgeurd zelfs met vagen wierook, van onwezenlijk religieus voelen, toch – een dode”.⁹

Lesmethodes

Van de Hulst schreef zelf diverse lesmethodes. Ook hieruit blijkt zijn grote aandacht voor het kind. De leesmethodes *Lezen leren* en *Ha lezen* zijn voor kinderen aansprekend in tekst en afbeelding. De geschiedenismethode *Toen en Nu* (met illustraties van Isings en Jetses) zijn vertellend en verhalend van opzet. Ook via deze methodes heeft Van de Hulst een grote invloed uitgeoefend op de scholen. Men kan met goed recht spreken van een Van de Hulst-methode van onderwijs geven.

Zoeken van de ziel

Het ging Van de Hulst om het zoeken naar het wezen of de ziel van alles. God is een geestelijk Wezen. Om Zijn eer gaat het in alle dingen. De mens is als kroon van de schepping een wezen met een ziel. In opvoeding en onderwijs moet het gaan om de ziel van het kind. De ouder en de schoolmeester moeten in hun opvoeding hun ziel laten spreken. Wanneer zij spreken over de wereld dan moeten zij de dingen en de gedachten die in deze wereld bestaan als bezielde grootheden beschouwen: “De ziel overwint, ook in de wereld van de daad, in handwerk en bedrijf. Achter het wereldleven zit de wereldziel. De ziel leeft en streeft naar velerlei aard en de groote gedachten, die haar leiden, staan soms diametraal tegen over elkaar. Het is daarom van groote waarde, wil men helder voor oogen hebben wat dagelijks eenvoudig aan de orde moet zijn, dat men weet, wat er leeft en streeft in die wereld der geestelijke zoekers”.¹⁰

Het is opmerkelijk dat Van de Hulst hier sprak over ‘de wereldziel’. Wellicht dat hier in zijn christelijke denken over de persoonlijke ziel iets doorklonk van zijn oude zoektocht, die hem ook langs theosofische wegen voerde, waarbinnen de gedachte aan de wereldziel een wezenlijk bestanddeel vormt. Hoe dan ook: in het zoeken van de ziel ligt het wezen van Van de Hulsts pedagogiek besloten.¹¹

⁹ Geciteerd in Daan van der Kaadern, *a.w.*, 39. Het citaat is afkomstig uit W.G. van de Hulst, ‘Bijbelsche Geschiedenis’, in: W.G. van de Hulst, *Verdieping en belijning*, Groningen, 1921, 3. Dit is een brochure uit een serie over onderwijs, onder redactie van D. Wouters en W.G. van de Hulst.

¹⁰ Geciteerd in: Daan van der Kaaden, *a.w.*, 40. Het citaat is afkomstig uit W.G. van de Hulst, ‘Bijbelsche Geschiedenis’, in: W.G. van de Hulst, *Verdieping en belijning*, Groningen, 1921, 30. Dit is een brochure uit een serie over onderwijs, onder redactie van D. Wouters en W.G. van de Hulst.

¹¹ Gebaseerd op: Onno Blom, *Het licht in de donkere poort. Over W.G. van de Hulst*, Utrecht, 2013. Het boekje van Onno Blom is een essay dat hij schreef ter gelegenheid van de Van de Hulst-herdenking in 2013; Jacques Dane, *De vrucht van Bijbelsche opvoeding. Populaire*

3. Kennismakingstekst

Kader

Het wordt tijd om Van de Hulst zelf te gaan beluisteren. Hieronder volgt bij wijze van kennismakingstekst een fragment uit *Herinneringen van een schoolmeester* (1942). Het fragment heet 'School der armen'. Van de Hulst verwoordde hierin zijn gedachten over de verandering van de naam van zijn 'Diaconieschool' in 'Gemeenteschool'. In dit fragment komt zijn bewogenheid met de arbeiderskinderen naar voren;

Brontekst

"t Gebeurde, dat hij met een oude kennis, een jongen met wien hij vroeger bij "Doppie" in de schoolbank gezeten had, op een avond opwandelde naar huis. Die kennis, een kantoorkerk nu, vertelde hem, dat hij in de buurt was komen wonen, vertelde ook, dat hij zijn kinderen toch maar "in de stad" op school had gedaan ... 'Och, je begrijpt, ik heb er twee en die doe je toch maar liever op een goeie school'.

De meester, bovenmeester nu, hoorde dat achteloos weggeworpen woord wel scherp; glimlachte; reageerde niet; liet de klerk de klerk; maar diep in zijn hart droeg hij een vreemde pijn mee naar huis.

Die man zocht een "goeie" school voor z'n kinders, ging de zijne, de school aan de Vaart, waarop hij als buurtbewoner aangewezen was, als de minderwaardige voorbij.

Waarom?

School der armen is ze ... Dáárom!

De oude letters in de boog-gevel Diaconieschool no. 4 zijn reeds lang weggebeiteld. Ze zal voortaan heten: Ned. Hervormde Gemeente-school ... Och, maar daarmee is ze haar odium van school der armen niet kwijt, haar historie niet, haar traditie niet, haar ... ziel niet.

In het hart van den meester stormt het die avond. Hij wist dit alles wel, al làng, maar zó scherp, zó pijnlijk als nu had hij deze waarheid nog niet ervaren. Nu, als hoofd der school, als kapitein van 't schip, was hij de verantwoordelijke geworden, moest hij richting zoeken.

Hij zag de streken van het kompas wel helder.

Hij dacht aan 't triest verhaal, dat een jong onderwijzer ergens uit een dorpje in Friesland hem eens deed, van 't vuil verwaarloosde joggie, 't paupertje, dat geschuwd werd om zijn misère, dat voor z'n meester een brokje "kjellepoat" (Friese koek) meebracht, een gift, die door dien

leescultuur en opvoeding in protestants-christelijke gezinnen circa 1880 – 1940, Hilversum 1996; Jacques Dane, 'Protestantse sprookjes? De Toveracademie en het (orthodox) protestantisme', in *Pedagogiek*, 24.4, 2005, 299 – 307; Jacques Dane, en Mineke van Essen, 'De wijde wereld van W.G. van de Hulst. Het zondagschoolboek als exponent van vooroorlogse protestants-christelijke opvoeding', in: *Comenius 14*, 1994, zonder paginering; Anne-Meta Gerritsen, 'In de gedachtenwereld van de kleinen. Het beeld van religie in de serie Voor Onze Kleinen van W.G. van de Hulst', Amsterdam, 2011, ongepubliceerde masterscriptie theologie; Daan van der Kaaden, *Zoeken naar de ziel. Leven en werk van W.G. van de Hulst*, Nijkerk, 1994; Daan van der Kaden (samenstelling en inleiding), *Het kind en zijn boek. Lezingen van W.G. van de Hulst*, Nijkerk, 1995; A.J. Veltman-van den Bos, 'De meester vertelt. Q.W.G. van de Hulst nader bekeken', in: G.J. Schutte (red.), *De geschiedenis aan het volk verteld. Populaire protestants-christelijke geschiedschrijving in de negentiende en twintigste eeuw*, Hilversum, 2008, 161 – 175.

meester manmoedig in de klas was opgegeten. Ook van den dominee-voorzitter, die tegen 't hoofd gezegd had: 'Jammer toch van dien vuilen jongen op onze nette school; - als we die nou nog maar 'es kwijtraakten ... Die past hier niet'.

School der armen ... Hij heeft die avond met zichzelf ook het cynische spel der zuivering gespeeld en zich ingedacht, welke van zijn leerlingen verdwijnen moesten, om een nette school over te houden. Z'n oude 'ovensgasten' leverden daarin 't zwaarste contingent ... Hij heeft bedacht, met een lach van sarcasme in zijn ziel, dat hij dan voorts veel huiswerk zou moeten geven, en Franse les; dat dán zijn school ook nog een goeie school worden kon, en hij dán eerst met opgeheven hoofd tegenover den klerk zou kunnen staan: 'Zie hier de school, de mijne, de goeie ...'.

Nóóit! ... School der armen was ze, school der armen mag ze blijven als dat haar lot en roeping is. In zijn ogen zal ze daarom nooit de minderwaardige zijn. Voor den schijngod van de kleinzielige, burgerlijke schoolmeesterstrots een "nette" school te hebben, zal hij nooit ten voetval gaan. Dit voelt hij diep en sterk. De geringschatting, die noodwendig zijn deel worden moet in deze, zal hij willig dragen.

Hij blijft zijn "paupers" trouw, zolang 't hem gegeven zal zijn onder hen te werken. Hij zal, in diepe eerlijkheid zoeken, wat hun de school geven moet, en den moloch van het intellectualisme, die zoveel blijde kinderlevens versombert, en zoveel kinderzielen van honger verkommeren doet, niet aanbidden.

Hij voelt wel een moeilijke, stage strijd wacht hem; eer en roem kán hij hem niet brengen. Hij aanvaardt. In geloof.

't Was een moeilijke avond in zijn leven; een van diepe bezinning.

En – hij had wel goed gezien.

Een kleine dertig jaar heeft hij 't schip van school mogen besturen. De stroom van de tijd had hij fel tegen; - óók de wind der vervlakking, die over alles heenwoei, en die meer waardevols, dat zich verhief, neerwierp, dan dat hij wat in de diepte lag naar boven droeg'.¹²

Vragen bij de brontekst:

- a. Welk beeld heeft de 'kennis' die Van de Hulst ontmoet, van de school van Van de Hulst?
- b. In zijn kritiek op deze 'kennis' gebruikt Van de Hulst de woorden 'schijngod' en 'Moloch'. Wat bedoelt Van de Hulst hiermee te zeggen?
- c. Hoe zou het onderwijsideaal van Van de Hulst in positieve zin kunnen worden verwoorden? Is dit een wezenlijk christelijk ideaal?
- d. Wanneer wij in de spiegel van deze tekst kijken, hoe staan we dan zelf tegenover het onderwijs aan kinderen met maatschappelijke achterstanden?

4. Verdiepende tekst

Kader

¹² W.G. van de Hulst, *Het vertellen*, Nijkerk, 1942, 174 – 175.

Na de eerste kennismaking gaan we nu een stap verder zetten met een verdiepende tekst. We doen dat door een tekst te gaan lezen over het vertellen. In zijn boek *Het vertellen* (1939) schrijft Van de Hulst over het pedagogisch belang van het goed vertellen. Dat acht hij van het grootste belang te zijn voor de onderwijs. Laten we een fragment uit het eerste hoofdstuk uit dit boek, 'Het belangrijkste deel van ons werk' lezen:

Brontekst

'Vertellen is zo'n schone kunst. Vertellen en het kind horen bij elkaar, als zonneshijn en bloemen. Wat zijn wij gelukkig, week aan week, of dag aan dag deze schone kunst te mogen beoefenen. Ze is onze inspanning, ze is onze liefde, - werkelijk, ze is ons gebed waard, omdat zij van zo diepgaande invloed is op het kinderhart.

Er wordt in onze moderne, alles vervlakkende wereld, veel minder verteld dan vroeger. De radio kwam, bracht ook de vertelling, maar – in blik. Voor kinderen is ze maar een armelijk surrogaat van de echte: van mens tot mens.

Er wordt in onze dagscholen zo licht voorgelezen in plaats van verteld – als het overladen program deze zogenaamde luxe nog toelaat. Dit voorlezen is alweer zoveel armer voor het kind dan het in vertelling voorgedragen verhaal, waar immers juist het contact tussen wie spreekt en hoort, - waar het levende woord van zo grote waarde is.

Maar gelukkig, de bijbelse geschiedenissen worden – ook op onze dagscholen – niet voorgelezen, maar verteld; een zeldzame uitzondering daargelaten. En op onze zondagscholen staat de vertelling zeer zeker in het middelpunt.

Dat moet ook. Dat is ze waard.

Zij is het belangrijkste deel onzer taak.

Waarom? ... Och, 't antwoord lijkt mij zeer eenvoudig: omdat zij de kinderlijke aandacht vangt in haar bekering.

Nietwaar, we hebben allen wel eens opgemerkt, hoe onder een preek dadelijk de aandacht der hoorders opbloeit, als de predikant een "verhaal" vlecht in zijn rede. Daar vangt de "vertelling" als vanzelf grote mensen in haar bekering. Hoe groot moet haar geheimzinnige aantrekkingskracht dan niet zijn op het kind.

De vertelling doet – laten we 't maar heel eenvoudig zeggen – het kind luisteren.

Dit is de eerste eis. Al onze inspanning, al onze goede bedoelingen, al onze heilige liefde zelfs is vergeefs, als het kind niet luistert. Deze waarheid is zo voor de hand liggend, dat we haar eigenlijk niet behoeven te noemen. En toch – 't zijn soms de grootste waarheden, die 't meest veronachtzaamd worden. Ik geef u de goedgemeende raad: Sla altijd goed acht, of uw kinderen werkelijk luisteren. Niet alleen onder uw vertelling, maar altijd, wanneer u iets tegen hen zegt. Dit acht geven, dit leren zien, dit peilen van de aandacht is een heel moeilijke zaak. 't Is veel gemakkelijker maar lukraak door te praten in het goede geloof, dat, wat u zegt, ook werkelijk verstaan wordt, dan nauwgezet u zelf te binden door de gedachte: Luisteren ze werkelijk? Verstaan ze wat ik zeg?

Begrijpen ze me?

Vertellen, goed vertellen, doet – luisteren. De poort van de kinderziel gaat wijd open.

En nu komen we voor de vraag: Hoe zien wij de kinderziel? Als een magazijn, dat wij vullen willen, met allerlei goeds en schoons en heiligs? Neen, waarlijk niet. De kinderziel is – hoe wilt ge? – een akker, een tuin, een wildbloeiende wildernis. Een zaaier, een hovenier, een liefdevol kweker vindt hier zijn arbeid, geen magazijnmeester.

En – doet het vertellen de poort opengaan, juist dóór dat vertellen ook zullen we de hof kunnen verzorgen, beter dan door toespraken, door zingen, door het aanbrengen van veel weetwijsheid, door het van-buiten-laten-leren, door ... vul u zelf maar verder in.

Het vertellen is zeker de allerbelangrijkste tak van onze arbeid, omdat wij daarin het kind het dichtst naderen. Het is voor kinderen het middel hun de weg te wijzen tot de Heiland, die Zijn armen spreidt in ontferming.

Het vertellen kan zo'n diep indringende invloed hebben op het kinderhart. O ja, we weten wel dat Jezus niet zeide: 'Breng ze tot mij', maar: 'Laat de kinderkens tot Mij komen en verhinder ze niet'. En we weten ook wel, dat de geestelijke dampkring van onze Zondagschool, van onze klas van zeer grote waarde is. En ook, dat een goede leiding, een eensgezinde samenwerking, een goed en krachtig handhaven der orde onmisbare elementen zijn voor een gezond schoolleven. En evenzeer, dat opvoedkundige tact zeer gewenst is, dat trouw huisbezoek grote invloed hebben kan ook op de geestelijke groei van het kind. En we geloven, dat onze liefdevolle toewijding, ons gebed, ons vertrouwen in 's Heren bijstand, wonderen wekken kan. Maar als we ons vertellen verwaarlozen, - of wanneer dit misschien te sterk is uitgedrukt – als we niet al onze kracht en onze liefde samendringen in deze tak van ons werk, kunnen al de waarden, die we hierboven noemden, o zo licht waardeloos worden, omdat ... we 't kind het beste voedsel voor zijn kleine hart onverteerbaar maken.

We moeten onze vertelling uiterst goed verzorgen.

Daartoe is zeer zeker ontwikkeling nodig, kennis, een goede beheersing van de stof. Dus ... studie.

En die studie graaft schatten op, - goud!

Maar – ruw goud.

Nu moet ge , juist in en door uw vertelling, dit goud munten, zó, dat het verhandelbaar is, en óók voor uw kinderen waarde krijgt, óók goud wordt.

Aan de ruwe schatten hebben uw kinderen niets. Gij moet ze omzetten, vormen, louteren voor hen.

Veel, ontstellend veel van wat ge u zelf tot eigendom maakte, zult ge nooit uw kinderen ten beste kunnen geven; maar hoe rijker ge zelf zijt in ontwikkeling, hoe gemakkelijker ge leiding geven kunt aan het kinderlijk begeren. Hoe meer goud ge graaft, hoe gemakkelijker ge munten kunt.

Zorgzaam munten: Achteloos voorbijgaan aan de moeilijkheden, een zich niet bezinnen op de behoeften van het kind, zou gelijk staan aan het slaan van munten uit onedel metaal, aan het uitgeven van valse munt.

Wij zullen voor onze vertellingen moeten werken, studeren; maar – niet in den blinde weg.

Laat mij u mogen helpen bij dit munten van het kostbare goud.

Maar – een gemakkelijke taak wordt dit niet, nóch voor u, nóch voor mij.

Een goede wil, een blijde ambitie zal helpen'.¹³

¹³ W.G. van de Hulst, *Het vertellen*, Nijkerk, 1961 (1939), 7 – 11.

Vragen bij de brontekst

- a. Waarom moeten wij volgens Van de Hulst vertellen aan de kinderen?
- b. Welke invloed had de tijdgeest volgens Van de Hulst op het vertellen?
- c. Waarom is volgens Van de Hulst vertellen beter dan voorlezen?
- d. Welke metaforen gebruikt Van de Hulst om het kind en de vertellende schoolmeester wel en niet mee aan te duiden en wat is hun pedagogische betekenis?
- e. Hoe weten wij of de kinderen datgene wat we vertellen ook verstaan?
- f. Wanneer we in de spiegel van deze tekst kijken, zijn we zelf dan een verteller voor de kinderen, leerlingen of studenten die voor ons zitten?

5. Verbredende tekst

Kader

Tenslotte gaan we een verbredende tekst van Van de Hulst lezen. Deze tekst is afkomstig uit *Herinneringen van een schoolmeester* (1942). De paragraaf heet 'Kinderschrijver'. Van de Hulst vertelt hierin een en ander over zijn visie op de taak van de schrijver van kinderboeken.

Brontekst

'Het kinderleven bloeit om hem heen als een weelderige wildernis: schone vreugden, diep leed, spanningen, het grote verlangen, het onsterfelijk vertrouwen.

Toch worden de kinderen in zijn boeken nooit de weerslag van de werkelijkheid, maar blijven verbeelding.

Dat mag niet anders. Wie zal een ander, ook een kind, in zijn diepste roerselen doorgronden? Wie kent zichzelf? ... Een bestaand kinderleven te be-fantaseren wordt: het geweld aandoen, het verminken. En wat zijn geestelijk-zijn betreft, dát is zéker heilig land. Wel kan de schrijver, bij het scheppen-van-leven, in die weelderig bloeiende wildernis van zijn omgeving zoeken en vinden gaan.

Weergave van de werkelijkheid is nog geen waarheid; een foto is slechts stolling van leven. De innerlijke bewogenheid van den schrijver – met lief en leed, door bloeiende schoonheid of huiverende misère – kan een boek, óók een kinderboek waar maken. Die sprake van het hart is het, die door het kinderhart moet worden verstaan.

En 't is soms maar een ogenschijnlijke kleinigheid, die den schrijver een wonderheerlijk perspectief opent, vol beloften; die hem vrolijk maakt of ontrust. Uit een onbeduidendheid – een opgevangen woord, wat blauwe rook uit een schoorsteen in schemeravond, een trek om strak gesloten lippen, een lach van een kind, een zwart verweerd paaltje, waarlangs het

water van de vaart slobbert, een kronkelpad door 't hoge koren, een hondje onder een kar, een avondstorm over een veenplas – kan een kinderboek geboren worden.

Het leven is zo rijk, het kinderleven is zo mooi, ook in zijn donkerten en diepten. Het kind, met zijn onuitroeibaar geloof in 's levens schone beloften, wijst de felle tragedie af; lijdt zijn kinderleed wel diep; maar vlucht er uit weg, bidt zich in kinderlijk vertrouwen er uit weg, klimt of klautert immer weer naar de zonnige hoogten van zijn sterke levensvreugde; komt er, staat er onbewust als symbool van eeuwige jeugd ... O, dáárvan – van die kinderlijke rijkdom, dat kinderlijk verdriet, dat kinderlijk vertrouwen volkomen te vertellen, wordt den schrijver een diepe vreugd. In te dingen in dat wonderrijke zieleleven en met-het-kind-samen te zoeken naar de vrede, die alle verstand te boven gaat, wordt hem ernstige blijdschap. Mee te spelen, mee te lachen in 't zonnig, eindeloos sprankelend spel van hun verbeelding, hun humor, is hem stralende vrolijkheid ... Er is toch op deze barre wereld nog zoveel goedheid en waarheid en schoonheid. De wereld van het kind is er vol van. Dat de kinderen in hun boek dan, als in een spiegel, zichzelf leren herkennen! 't Zal hen levend maken en sterk, ook als de donkere storm komt.

Te mogen schrijven voor kinderen – 't is genade Gods. En waar is schoner loon dan in de stille beweging van de ongeweten glimlach van een luisterend kind?'.¹⁴

Vragen bij de brontekst

- a. Waarom moet de schrijver van het kinderboek volgens Van de Hulst niet alleen de werkelijkheid weergeven maar moet hij zijn verbeelding laten spreken?
- b. Hoe ziet Van de Hulst zijn taak en opdracht als schrijver van kinderboeken?
- c. Wanneer is een kinderboek volgens Van de Hulst een goed en geslaagd kinderboek?
- d. Wanneer we in de spiegel van deze tekst kijken, heeft zij dan ook betekenis voor ons als onderwijzers of leraren, ook als we zelf geen kinderboeken schrijven maar in een meer algemene zin?

6. In gesprek met de pedagoog: de ontvangst en doorwerking van Van de Hulsts denken

Reformpedagogiek

Van de Hulst is een pedagoog die je uit zijn onderwijs en uit zijn boeken leert kennen. Hij is geen vakpedagoog maar een schoolmeester en kinderboekenschrijver. Uit zijn leven en werk licht zijn impliciete pedagogiek op.

Het lijkt erop dat er in de tijd van Van de Hulst een bepaalde tijdgeest was ontstaan waarbinnen een kring van schoolmeester-onderwijsvernieuwers opbloeide. Van de Hulst was, zoals al werd aangegeven, sterk verwant met de vrijzinnige schoolmeester en onderwijsvernieuwer Jan Lighthart. Van de Hulst had grote waardering voor diens visie op het kind, ook al verschilden de levensbeschouwelijke achtergronden van waaruit beide schoolmeesters dachten en handelden.

¹⁴ W.G. van de Hulst, *Herinneringen van een schoolmeester*, 191 – 193.

Daarnaast is er eveneens een verwantschap waarneembaar met de socialistische schoolmeester-schrijver Theo Thijssen (1879 – 1943). Theo Thijssen was zelf van eenvoudige komaf. Hij werd schoolmeester, gaf diverse onderwijsbladen zoals *School en huis* en *De nieuwe school* uit en schreef over zijn ervaringen en idealen in boeken als *Kees de jongen* en *De gelukkige klas*. Ook Kees Boeke (1888 – 1964) kan hier genoemd worden. Hij richtte te Bilthoven de Werkplaats Kindergemeenschap waarin hij aan zijn pedagogische idealen vorm wilde geven (de dichteres en classica Ida Gerhardt ging hier klassieke talen geven). Internationaal is er verwantschap met de Joods-Poolse pedagoog Janusz Korczak (1878 – 1942). Korczak zette in 1912 een Joods kindertehuis op waarin hij de kinderen zelf liet meebeslissen in het beleid en de regels van de school. In 1942 werd hij door de Nazi's gedwongen deze school te verhuizen naar het ghetto van Warschau en later naar vernietigingskamp Treblinka. Hij is samen met zijn kinderen naar de gaskamers gegaan.

Al deze reformpedagogen hadden invloed op en verwantschap met Van de Hulst. Van de Hulst boog deze invloed vanuit een diepe innerlijke verwantschap in hemzelf, die rustte op de bodem van zijn persoonlijke stijl van lesgeven en schrijven, om in een specifiek christelijke zin.

Doorwerking

Van de Hulst heeft als schoolmeester een grote invloed gehad op zijn leerlingen. Hij beschreef in zijn verhalen – zo in 'Oude Romance' uit de verhalenbundel *Om het kind* – hoe groot de invloed van een onderwijzer(es) op een kind kan zijn.¹⁵ Er waren in zijn leven tal van schoolkinderen die, ook toen zij ouder werden, indrukken en herinneringen hebben bewaard aan hun meester. Deze invloed is niet te meten maar speelt zich af op het vlak van de even zekere als nameloze ontvangstgeschiedenis van Van de Hulst.

De invloed die Van de Hulsts boeken hadden is beter meetbaar, in die zin dat er van zijn vele boeken vele herdrukken in grote oplagen verschenen en nog altijd (vaak in hertalingen) verschijnen. In totaal zijn er miljoenen exemplaren van zijn boeken verkocht en gelezen of voorgelezen of naverteld. Ook deze invloed is in wezen niet te meten. Er zullen niet veel academische of klassieke pedagogen zijn die een dergelijke invloed hebben gehad. Tegelijk was en is er ook kritiek. Uit meer moderne, seculiere hoek werd er nogal eens neerbuigend gedaan over de al te vrome boodschap en zoete toon van Van de Hulsts boeken. Het is zeer de vraag of deze kritiek met het oog op de tijd waarin Van de Hulst leefde en zijn in wezen sterk vernieuwende visie wel reëel is. Vanuit orthodox-gereformeerde zijde werd en wordt er soms wantrouwend aangekeken tegen Van de Hulsts ruime heilsopvatting. Ook hier is het de vraag of dit wantrouwen terecht is, omdat het Van de Hulst altijd om een niet-vanzelfsprekend maar diep en werkelijk Bijbels geloof ging.

Binnen de pedagogiekgeschiedenis geldt Van de Hulst niet als een pedagoog in de engere, academische zin van het woord. Zijn invloed wordt zeker erkend, maar in algemene pedagogische zin. Veel huidige pedagogische denkbeelden hebben op zijn minst een grote innerlijke verwantschap met de denkbeelden die door Van de Hulst werden verwoord: de eigen wereld van het kind, het belang van veiligheid en sfeer in de klas, creativiteit en verbeelding naast de meer zakelijke bestanddelen van de lespraktijk, etc.

¹⁵ W.G. van de Hulst, *Om het kind*, Nijkerk, 1921, 98 – 117.

Ook de beelden die Van de Hulst gebruikte ten aanzien van het onderwijs, zoals de metaforen van de tuin en de hovenier, komen veelvuldig voor binnen het pedagogische denken. De pedagoog W. ter Horst hanteert in zijn boek *Wijs me de weg!* vijf metaforen om daarmee de taak en opdracht van de pedagoog of onderwijzer te verwoorden - de schatbewaarder, de tuinier, de herder, de gids en de priester die metaforen zijn van-de-hulstiaans.¹⁶

7.Suggesties voor verdere kennismaking

Wie nader wil kennismaken met W.G. van de Hulst leze de volgende teksten:

Bronnen:

- W.G. van de Hulst, 'Bijbelsche Geschiedenis', in: W.G. van de Hulst, *Verdieping en belijning*, Groningen, 1921.
- W.G. van de Hulst, *Om het kind*, Nijkerk, 1921.
- W.G. van de Hulst, *Het vertellen*, Nijkerk, 1961 (1939) .
- W.G. van de Hulst, *Herinneringen van een schoolmeester*, Kampen, 1942.
- W.G. van de Hulst, 'Assepoester in de school', in: *Zestig*, een bundel, uitgegeven ter gelegenheid van de verjaardag van de Vlaamse auteur Hendrik van Tichelen, z.p. , 1943.
- D. Wouters en W.G. van de Hulst (red.), *Verdieping en verschijning. Geschriften voor de praktijk van het christelijk schoolleven in den nieuwen tijd*, Deel I, nr. 1 – 22, Groningen, 1922.

Secundaire literatuur:

- Onno Blom, *Het licht in de donkere poort. Over W.G. van de Hulst*, Utrecht, 2013.
- Jacques Dane, *De vrucht van Bijbelsche opvoeding. Populaire leescultuur en opvoeding in protestants-christelijke gezinnen circa 1880 – 1940*, Hilversum 1996.
- Jacques Dane, 'Protestantse sprookjes? De Toveracademie en het (orthodox) protestantisme', in *Pedagogiek*, 24.4, 2005, 299 – 307.
- Jacques Dane, en Mineke van Essen, 'De wijde wereld van W.G. van de Hulst. Het zondagsschoolboek als exponent van vooroorlogse protestants-christelijke opvoeding', in: *Comenius* 14, 1994, zonder paginering.
- Anne-Meta Gerritsen, 'In de gedachtenwereld van de kleinen. Het beeld van religie in de serie Voor Onze Kleinen van W.G. van de Hulst', Amsterdam, 2011, ongepubliceerde masterscriptie theologie.
- Daan van der Kaaden, *Zoeken naar de ziel. Leven en werk van W.G. van de Hulst*, Nijkerk, 1994.
- Daan van der Kaden (samenstelling en inleiding), *Het kind en zijn boek. Lezingen van W.G. van de Hulst*, Nijkerk, 1995.
- Rie van Rossum, *De jongen met de toverfluit*, Nijkerk, 1949 (geromantiseerde biografie van Van de Hulst).

¹⁶ W. ter Horst, *Wijs me de weg! Mogelijkheden voor een christelijke opvoeding in een post-christelijke samenleving*, Kampen, 1995, hfdst. 8 t/m 13.

- A.J. Veltman-van den Bos, 'De meester vertelt. QW.G. van de Hulst nader bekeken', in: G.J. Schutte (red.), *De geschiedenis aan het volk verteld. Populaire protestants-christelijke geschiedschrijving in de negentiende en twintigste eeuw*, Hilversum, 2008, 161 – 175.

Auteur: Dr. Ewald Mackay